

Культавыя дрэвы ў Беларусі

Людміла Дучыц

Trees represent a universal symbol in the mythological model of the world, a symbol that unites all spheres of the cosmos. Belorussians had a very extended tree cult, of which they tell legends even today. They were accustomed to offer gifts to the trees and to pray alongside them. They held oaks to be most sacred, particularly those that formed part of a sanctuary together with the spring and the cult stone. These oaks have conserved their names through to the present: Old Oak, Three-edge Oak, Perun's Oak, Deweitis, Sacred Oak, etc. Pine and linden trees were also greatly favored. There also exist legends concerning pear trees, poplar trees, birch trees and willow trees.

У беларусаў культ дрэў шырока распаўсюджаны. Многім дрэвам пакланяюцца яшчэ і сёння. Згодна павер'ям некаторыя з іх валодаюць лекавай сілай. Святым дрэвам раней прыносілі хлеб і соль, загорнутыя ў чыстую халсцінку. На галінкі вешалі ручнікі. Святым лічыліся некаторыя бортныя дрэвы. Распаўсюджаны былі павер'і, што калі дрэва рубяць, то з яго ідзе кроў, чуваць стогны, а калі дрэва зарыпіць, то гэта прыкмета таго, што ў ім пасялілася чалавечая душа, і той, хто рубіць дрэва, вымушае душу шукаць іншы прытулак [Чарновская, 1818, с. 116–117; Богданович, 1895; Никольский, 1929; Зеленин, 1933, с. 591–629].

Найбольшай пашанай ва ўсе часы ў беларусаў карыстаўся дуб. Многія паклонныя дубы знаходзяцца каля крыніц, культавых камянёў. Захаваліся назвы культавых дубоў – Волат, Асілак, Святы Дуб, Добры Дуб, Трохгранны Дуб, Перуноў Дуб, Стары Дуб, Саўкін Дуб і інш. На такія назвы наслаіліся больш познія, звязаныя з гістарычнымі асобамі – Вітаўтаў Дуб, Напалеонаўскі Дуб, Дуб Адама Міцкевіча. Так, Вітаўтаў Дуб згадваецца ў дакуменце за 1627 год непадалёк ад в.Прудзіны, якая зараз на тэрыторыі Бешанковіцкага раёна [Историко-юридические..., вып. 22, с. 459]. У Бешанковічах яшчэ і зараз людзі паказваюць дуб, пад якім нібыта сядзеў Напалеон [Зайкоўскі, 1995, с. 199]. Падобныя паданні існуюць і пра адзін з дубоў пры дарозе з Глыбокага ў Шаркаўшчыну.

Пра культ дуба яскрава сведчаць знаходкі 1869 года на тэрыторыі былога Барысаўскага ўезду. У лесе, у дупле вельмі старога дуба сяляне знайшлі два язычніцкіх ідалы. Адзін ідал быў з серабра, а другі з бронзы [Тышкевич, 1865, с. 136–137].

Дуб пад назвай Волат рос на капішчы ў Мінску, якое праіснавала на беразе Свіслачы да пачатку XX стагоддзя. На галінкі дрэва вешалі ручнікі, а жалуды з дуба лічыліся святымі [Ляўкоў, 1992, с. 43–53]. Хутчэй за ўсё ад язычніцкага капішча застаўся і Святы Дуб у горадзе Паставы, на беразе ракі Мядзелкі. Яшчэ ў нядаўнія часы дубу насілі манеты.

Каля горада Ашмяны (на паўзмежжы з Літвой) у лесе яшчэ ў пачатку ХХ стагоддзя пакланяліся дубу пад назвай Дэвайціс, што ў перакладзе з літоўскай мовы азначае "Божышча" [Рыков, 1914, с. 15]. Да нядаўняга часу паклонным быў і дуб каля в.Царкавішча Ушацкага раёна. З-пад дуба выцякала крыніца, якая таксама лічылася святой. Вадой з крыніцы лячылі вочы, а ў душло дуба клалі плату за лячэнне. У 1923 годзе чырвонаармейцы спалілі дуб, але людзі працягвалі хадзіць на гэта месца і складалі ахвяры на абгарэлы пень [Опросные листы, справа № 71, с. 194].

Паблізу вёскі Адэлькавічы на Слонімшчыне вядомы вялізны дуб каля курганоў. У канцы ХІХ стагоддзя было два дубы, а яшчэ раней іх было чатыры. Дубы лічыліся зачараванымі і па павер'ях калі зрубіць такі дуб, ці нават узяць з яго галінкі, адарвання ветрам, то абавязкова здарыцца якое-небудзь няшчасце — здохне конь, карова ці авечка. Расказвалі, што аднойчы арандатар графа Завішы спусціў два дубы і ад гэтага ў яго здохла ўся жывёла. Два дубы, якія засталіся, людзі акраплялі святой вадой і іх ніхто не чапаў [Довнар-Запольский, 1893, с. 422].

Яшчэ ў 20-я гады ХХ стагоддзя каля в. Дусаўшчына Капільскага раёна гаварылі пра Змееў Дуб. Паводле падання калісьці з Захаду на Усход ляцеў змей і сеў на дрэва. Дуб разам са змеем спалілі і на гэтым месцы ўтварыўся курган [Опросные листы, справа № 73, с. 266].

Па звестках краязнаўцаў на беразе ракі Берзіны (Дняпроўскай) каля в.Жукавец ёсць Святы Дуб. Зараз ад яго застаўся толькі пень. На пень паляўнічыяносяць ахвяры. Калі забіваюць лася ці алень, то нясуць сэрца жывёлы, а калі птушку — то некалькі пер'яў.

У в. Міколкі Уздзенскага раёна па паданнях пад дубам ляжыць залаты скарб, які закапалі французы. Месца пад дубам лічыцца ахвярным. Тут ставілі драўляныя крыжы [Кісялёў, 1994, с. 133–134].

Шматлікія звесткі аб пакланенні сасне. Аб гэтым згадваюць нават пісьмовыя крыніцы ХVІІ–ХVІІІ стст. Так, на Полаччыне ў 1618 г. называецца "Марына сасна", якая ў той час ўжо была ў якасці памежнай адзнакі [Акты, 1878, с. 7]. У дакуменце 1623 года гаворыцца, што каля Віцебска на гарадзішчы расце "Галяшова Сасна" [Историко..., 1891, с. 495]. На Палессі ў 1867 годзе ў лесе зафіксавана дзве сасны, паміж якімі зроблена перакладзіна і на ёй вісеў зvon [Эремичъ, 1867, с. 95–117]. Паблізу шырокавядомага Сцеп-Каменя, што ляжыць каля вытокаў ракі Віліі, расце сасна, якую завуць — Куліна. Сасна Куліна, па паданнях, лічыцца жонкай каменя Сцяпана [Ляўкоў, 1992, с. 137–139]. Па звестках мясцовага насельніцтва сасну, якая расце на кургане каля в.Узрэчча Глыбоцкага раёна завуць Французскай сасной і лічаць, што пад ёй закапаны скарбы.

У канцы ХІХ стагоддзя было запісана паданне пра сасну каля в.Старыца на Случчыне. Згодна з паданнем, аднаму сялянину, хвораму на вочы, прыснілася, што каб вылечыцца, ён павінен побач з сасной паставіць крыж. Чалавек гэта зрабіў і нібыта вылечыўся. Да гэтай сасны насілі лён і грошы [Довнар-Запольский, 1893, с. 422].

Пра сосны каля замку ў г. Ліда існуе наступнае паданне. Калісьці сюды прыйшлі дзевяць манахаў-францысканцаў з мэтай прапаведвання хрысціянства. Аднак мясцовыя жыхары не жадалі прымаць новую рэлігію. Яны забілі місіянераў і кінулі іх у яму на схіле гары каля Лідскага замка. Потым на гэтым месцы выраслі

дзве сасны. Да таго часу насельніцтва горада зрабілася ўжо католікамі і не чапала соснаў. Але аднойчы хтосьці адсек галінку і з яе выступіла кроў. З тае пары ніхто не адважваўся ўзняць сякеру на гэтыя дрэвы [Легенды..., 1983, с. 343].

У мінулым стагоддзі паклонная сасна зафіксавана паміж вёскамі Марвіны і Цімашкевічы на Аршаншчыне [Максимов, 1876, с. 135]. Вядомы таксама факт, што яшчэ да нядаўняга часу ў адтуліну адной з трох старых соснаў каля балота паблізу вёскі Шаршуны ў наваколлі Радашковічаў Маладзечанскага раёна кідалі грошы. Пра гэта месца існуе паданне, што тут правалілася царква.

Вялікай папулярнасцю ў беларусаў карысталася ліпа, якая звязвалася з жаночым боствам. Каля г.Браслава яшчэ і сёння можна пачуць паданне, паводле якога пасля пажару манастыра на выспе возера Неспіш захаваўся толькі абраз Божай Маці. Пасля таго ён часта аб'яўляўся на ліпе, што расце на адным з астравоў.

Калісьці шырока былі вядомы тры "лекавыя" ліпы каля в. Капланцы Бярэзінскага раёна. Побач з імі нават наладжваліся фэсты і кірмашы. Потым ад удару маланкі адна з ліп згарэла, але дзве астатнія працягвалі лячыць людзей напачатку ХХ ст. Для гэтага хвораму трэба было пралезьці праз дзірку ў дрэве. Пасля ён павінен быў разарваць на сабе тую частку адзення, якая дакраналася да хворага месца. Разарваную адзежу пакідалі каля дрэва і апраналі нову. Той, хто падбіраў старое адзенне, пачынаў хварэць [Костко, 1906, с. 56].

Шмат паданняў звязана і з іншымі дрэвамі – і грушай, асінай, бярозай, вярбой і інш. Калі на Браслаўшчыне Божая Маці з'явілася на ліпе, то ў Жыровіцах (Слоніўскі раён) лічыцца, што ў 1470 годзе на грушы з'явілася Багародзіца [Местечко, 1880, с. 424]. Груша, у якую быў ператвораны конь, фігуруе ў паданні пра культывы камень з выбітымі трыма крыжамі каля в. Збялены Лідскага раёна. Расказваюць, што ў камень былі ператвораны два вяселля. Адно з іх накіроўвалася ў царкву, а другое вярталася ад вянца. За тое, што апошняе, якое атрымала благаслаўленне, уступіла дарогу першаму, маладыя і кучар былі ператвораны ў камень, а конь – у грушу [Покровский, 1893, с. 98].

Пэўная месца ў вераваннях беларусаў займае асіна. Для абароны ад ведзьмы, якая выдойвае ў кароў малако, карыстаюцца асінавымі галінкамі. У старажытнасці на асінавых вогнішчах спальвалі калдуноў. Асінавы кол убівалі ў спіну ўпыра, каб ён не падняўся з гроба. Знахары асінавымі палачкамі лячылі зубы, прыкладаючы іх да зубоў і інш. [Иван Купала..., 1891, с. 150–192].

Лічыцца, што ад назвы дрэва "асіна" атрымала назву вёска Асінгарадок на Пастаўшчыне. Тут захавалася старажытнае гарадзішча. У паданні пра яго гаворыцца, што пад час шведскай навалы там стаяла войска. Разведка данесла, што шведы ідуць ад вёскі Сарокі, і тады пачалі правіць імшу, а абраз павесілі на асіне. Але не паспелі скончыць імшу, як падышлі шведы. Людзі кінуліся ў бойку, адбілі шведаў і пагналіся за імі, а абраз так і застаўся на асіне. Пазней на гэтым месцы пабудавалі Пакроўскую царкву і змясцілі ў ёй чудатворны абраз які стаў называцца Асінгарадокім абразам [Легенды, 1983, с. 248].

З кльтам бярозы звязана святая Сёмуха (Тройца), якое адзначаецца пасля завяршэння веснавых прац. Бярозкамі ўпрыгожваюць покуць у хаце, ставяць іх каля варотаў. Непадалёк ад возера Шэвіна на Полаччыне ў XIX стагоддзі мясцовыя жыхары вылучалі дзве святыя бярозы [Баршчэўскі, 1990, с. 14].

Такім чынам, сакральныя дрэвы займалі значнае месца ў духоўнай культуры беларусаў. Адгалоскі культу дрэў захаваліся да нашага часу.

Спіс літаратуры

1. Акты Виленской Археографической Комиссии. Т. IX. Вильна, 1878.
2. Баршчэўскі Ян. Шляхціц Завальня або Беларусь у фантастычных апавяданнях. Мн., 1990.
3. Богданович А.Е. Пережитки древнего миросозерцания у белорусов. Гродно, 1895.
4. Довнар-Запольский М. Заметки по этнографии белорусов // Живая старина. Вып. III. 1893.
5. Зайкоўскі Э. Беларусы ведалі сваіх герояў // Спадчына. 1995. № 2. С. 193–200.
6. Зеленин Д.К. Тотемистический культ деревьев у русских и белорусов // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. 1933. № 8. С. 591–629.
7. Иван Купала (в д. Углах Слуцкого уезда Минской губернии) // Этнографическое обозрение. 1891. № 4. С. 150–192.
8. Историко-юридические материалы. Вып. 21. Витебск, 1891.
9. Историко-юридические материалы. Вып. 22. Витебск, 1891.
10. Кісялёў У.М. Пуцявінамі Наднямоння. Мн., 1994.
11. Костко В. Целебные деревья в Белоруссии // Живая старина. Вып. III. 1906.
12. Легенды і паданні. Мн., 1983.
13. Ляўкоў Э.А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мн., 1992.
14. Максимов С.В. Обитель и житель (Очерки Полесья) // Древняя и Новая Россия. СПб., 1876.
15. Местечко Жировицы и его достопримечательности // Литовские Епархиальные Ведомости. 1880. № 49.
16. Никольский Н.М. Дохристианские верования и культы днепровских славян. М., 1929.
17. Опросные листы 1924 года по Минскому и Борисовскому уездам // Архіў аддзелаў археалогіі Інстытута гісторыі НАН РБ. Справа № 71.
18. Опросные листы 1924 года по Слуцкому уезду // Архіў аддзелаў археалогіі Інстытута гісторыі НАН РБ. Справа № 73.
19. Покровский Ф.В. Археологическая карта Виленской губернии. Вильна, 1893.
20. Рыков П.С. Раскопки в Ошмянском уезде Виленской губернии. Вильна, 1914.
21. Тышкевич К. О курганах в Литве и Западной Руси. Вильна, 1865.
22. Черновская Мария. Остатки славянского баснословия в Белоруссии // Вестник Европы. 1818. № 21–24. С. 116–117.
23. Эремичь Иван. Очерки белорусского Полесья // Вестник Западной России. Год. V. 1867. С. 95–117.

Людміла Дучыц

Die Kultbäume in Weissrußland

Dučyc Ljudmila

Der Baum stellt in dem mythologischen Modelle der Welt ein Uniwersalsymbol dar, der alle Sphären des Kosmos vereint. Die Weissrussen hatten einen weit ausgedehnten Kult der Bäume. Noch heute werden diesbezügliche Sagen erzählt. Den Bäumen wurden die Opfer gebracht, neben ihnen wurde gebetet. Die größte Verehrung wurde solchen Eichen gewidmet, die im Zusammenhang mit einer Quelle und einem Kultstein ein Heiligtum bildeten. Bis zu unserer Zeit blieben die Namen der Eichen – Alte Eiche, Dreikantige Eiche, Perunische Eiche, Deweitis, Heilige Eiche etc. – erhalten. In hohem Ansehen stehen auch die Kiefern (Haljaschowische Kiefer, Marynische Kiefer, Französische Kiefer, Kulina) und die Linden. Es gibt auch mit einem Birnbaum, einer Espe, einer Birke, einer Weide verbindende Sagen.